

Άγία Γραφή και Σύνταγμα*

Γεωργίου Ίω. Ανδρουτσόπουλου**

Από τις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου 1910, από τις οποίες εξήλθε νικητής ο Έλευθέριος Βενιζέλος, προήλθε η Β' Αναθεωρητική Βουλή, η οποία συνήλθε στις 8 Ιανουαρίου 1911 και αναθεώρησε το τότε ισχύον Σύνταγμα [έφ' έξις: Σ.] 1864. Το αναθεωρημένο Σύνταγμα, μαζί με το Ψήφισμα της Βουλής «περι έναρξεως της ισχύος των κατ' αναθεώρησιν του Συντάγματος [...] διατάξεων», δημοσιεύθηκε στην Έφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος την 1η Ιουνίου 1911.

Το Σ. 1911 περιέλαβε στα άρθρα 1 και 2, ὅπως ἀμετάβλητες, τις αντίστοιχες διατάξεις του Σ. 1864 που ἀφορουῦσαν τις σχέσεις με την Έκκλησία¹. Παρατηρείται δηλαδή και ἓν προκειμένω ἡ στερεότυπη και σχεδόν μηχανιστική, με ἐπουσιώδεις μόνο λεκτικές διαφοροποιήσεις², ἐπανάληψη τῶν «περι θρησκείας» διατάξεων του Σ. 1844, που ψηφίστηκαν ἀπό την Έθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και σφράγισαν ἀνεξίτηλα, ὅπως ἀποδείχθηκε, τὴ συνταγματική μας ἱστορία.

Ἡ καινοτομία του Σ. 1911 ἔγκειται στὴν προσθήκη της παρ. 2 στοῦ άρθρου 2 Σ., κατὰ τὴν ὁποία: «Τὸ κείμενον τῶν Ἀγίων Γραφῶν τηρεῖται

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή εἰσήγησης στοῦ πλαίσιο ἐπιστημονικῆς ἡμερίδας με θέμα: «Ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πρόκληση ἢ ἀναγκαιότητα;», ἡ ὁποία διοργανώθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ Τμῆμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. στις 26 Φεβρουαρίου 2019.

** Ὁ Γεώργιος Ίω. Ανδρουτσόπουλος εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Δικηγόρος.

1. Βλ. διεξοδικῶς Γ. Ίω. Ανδρουτσόπουλου, «Οἱ “περὶ θρησκείας” διατάξεις στοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 - Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση 100 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ψήφισή του», *Θεολογία* 83, 1 (2012), σσ. 345-354.

2. Ίω. Μ. Κονιδάρης, *Ἐγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, γ' ἔκδ. (με τὴ συνεργασία Β. Κ. Μάρκου), ἔκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2016, σ. 78.

ἀναλλοίωτον ἢ εἰς ἄλλον γλωσσικὸν τύπον ἀπόδοσις τούτου, ἄνευ τῆς προηγουμένης ἐγκρίσεως καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀπαγορεύεται ἀπολύτως».

Ι. Ἀφορμὴ γιὰ τὴ θέσπιση τόσο τῆς συγκεκριμένης διάταξης ὅσο καὶ ἐκείνης τοῦ ἄρθρου 107 Σ. σχετικῶς μὲ τὴν ἐπίσημη γλώσσα τοῦ Κράτους³ ἀπετέλεσαν τὰ αἵματηρὰ γεγονότα τοῦ 1901, τὰ λεγόμενα «Εὐαγγελικά»⁴, τὰ ὁποῖα ἔλαβαν χώρα λόγῳ τῆς μετάφρασης τοῦ Εὐαγγελίου στὴ δημοτικὴ⁵.

Συγκεκριμένα, ἡ ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», στὸ φύλλο τῆς Κυριακῆς 9 Σεπτεμβρίου 1901⁶, ξεκίνησε τὴ δημοσίευση τῆς μετάφρασης τῶν Εὐαγγελίων, ἡ ὁποία εἶχε ἐκπονηθεῖ ἀπὸ τὸν λόγιο βαμβακέμπορο Ἀλέξανδρο Πάλλη, ἀρχίζοντας ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ κατὰ Ματθαῖον. Ὁ ἀκριβὴς τίτλος ἦταν: «Ἡ Νέα Διαθήκη κατὰ τὸν ἀρχαιότατο κώδικα, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἀλέξ. Πάλλη. Μέρος πρῶτο. Τ' ἅγια Εὐαγγέλια. Κατὰ τὸν Ματθαῖον». Στὸ φύλλο αὐτό, τὸ κύριο ἄρθρο ἀναφερόταν στὸ ἔργο τῆς μετάφρασης καὶ εἶχε ὡς τίτλο: «Τὸ Εὐαγγέλιον εἰς γλώσσαν τοῦ λαοῦ. Τὸ ἔργον τῆς βασιλίσεως ἢ “Ἀκρόπολις” τὸ συνεχίζει» καὶ καταλήγοντας ἔγραφε: «Ἡ “Ἀκρόπολις” νομίζει ὅτι ἐπιτελεῖ μέγιστον ἀναμορφωτικὸν ἔργον, διαδίδουσα εἰς τὰς μυριάδας τῶν ἀναγνωστῶν τῆς τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον ἦτο μὲ πολλαπλὰς σφραγισμένον σφραγίδας. Ἀπὸ τῆς σήμερον δικαίως δυνάμεθα νὰ ἐπιφωνήσωμεν: “Οὕτω λαμφάτω τὸ φῶς!”».

3. Ἀρχικῶς τὸ ἄρθρο 107 εἶχε προβλεφθεῖ κατὰ τὴ διαδικασία τῆς συνταγματικῆς ἀναθεωρήσεως ὡς § 2 τοῦ ἄρθρου 1 Σ. ποῦ ἀναφέρεται στίς «περὶ θρησκείας» διατάξεις· ὡστόσο, κατὰ τὴν ψήφισή ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος ἀπὸ τὴ Βουλὴ, ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὸ ἄρθρο 1 καὶ ἀπετέλεσε αὐτοτελὲς ἄρθρο, μὲ ἀριθ. 107: βλ. Μ. Δαβῆς - Γ. Παπαϊωάννου (ἐπιμ.), *Τὸ νέον Σύνταγμα. Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀναθεωρήσεως καὶ ὅλα τὰ ἐπίσημα κείμενα*, τύποις «Καλλιτεχνικῆς Ἐπιθεωρήσεως», ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 249.

4. Γιὰ τὰ Εὐαγγελικά βλ. προχείρως: Ἐμμ. Ἰω. Κωνσταντινίδης, *Τὰ Εὐαγγελικά. Τὸ πρόβλημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ τὰ αἵματηρὰ γεγονότα τοῦ 1901*, ἐν Ἀθήναις 1976.

5. Γιὰ τίς μεταφραστικὰς ἀπέπειρες ποῦ προηγήθηκαν βλ. Ἀνδρουτσόπουλος, «Οἱ “περὶ θρησκείας” διατάξεις κ.λπ.», ὀ.π., σ. 351 (σημ. 15). Πρβλ. Π. Μπουκάλας, «Ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη μεταφρασμένες», ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 30 Ἀπριλίου 2002.

6. Βλ. «Ἀκρόπολις», ἔτ. ΙΗ', ἀριθ. φύλ. 7.015, Κυριακὴ 9 Σεπτεμβρίου 1901.

Ὁ ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τῆς ἔφημερίδας Βλάσης Γαβριηλίδης, φυσιογνωμία προοδευτική, ἔκρινε ὅτι «θεάρεστον ἔργον εἶναι» νὰ φθάσει σὲ κάθε ἑλληνικὸ σπίτι καὶ νὰ «γίνει ἀπολύτως ἀντιληπτόν» ἀπὸ κάθε Ὀρθόδοξο Ἑλληνα τὸ Εὐαγγέλιο. Ὅπως διαπιστώθηκε ἀργότερα, ὁ Γαβριηλίδης ἐνήργησε ἔχοντας τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ τότε Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Προκοπίου καὶ τῆ συγκατάθεση τοῦ κοσμήτορα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καθηγητῆ Ἐμμανουὴλ Ζολώτα. Ἡ δημοσίευση διακόπηκε στὶς 20 Ὀκτωβρίου λόγω τῶν μεγάλων ἀντιδράσεων, δηλαδὴ πολὺ πιὸ νωρὶς ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Νοεμβρίου. Ἡ μετάφραση αὐτὴ δημοσιεύθηκε τελικῶς ὁλόκληρη τὸ 1902 στὸ Λίβερπουλ τῆς Μ. Βρετανίας, τὴ μόνιμη κατοικία τοῦ Πάλλη.

Τὴ μετάφραση τοῦ Πάλλη καταδίκασε πρῶτος ὁ νέος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακεῖμ ὁ Γ', ὁ ὁποῖος, τὸν Ὀκτώβριο 1901, μὲ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ Ἐγκύκλιό του πρὸς τὸν Πρόεδρο καὶ τὰ μέλη τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τοὺς καλοῦσε νὰ λάβουν ἀντίστοιχη θέση. Τὸ κλίμα γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παρέμβαση ἐναντίον τῆς μετάφρασης φαίνεται νὰ δημιούργησαν δύο ἔντυπα: τὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» καὶ ἡ ἔφημερίδα «Κωνσταντινούπολις»⁷ ποὺ ἐκδίδονταν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ βασικὴ θέση τόσο τῶν ἐντύπων ὅσο καὶ τοῦ Πατριαρχείου ἦταν πῶς μὲ τίς «χυδαῖες» ἐκφράσεις τῆς δημοτικῆς διαστρεφόταν τὸ θεολογικὸ νόημα τῶν κειμένων τοῦ Εὐαγγελίου.

Στὶς 17 Ὀκτωβρίου ἐπελήφθη τοῦ θέματος ἡ Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καταδικάζοντας ὡς βέβηλη κάθε μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου σὲ ἀπλούστερη ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἡ σχετικὴ ὁμως ἀπαγορευτικὴ ἐγκύκλιος, ποὺ ὑπογραφόταν ἀπὸ τὸν Ἀθηνῶν Προκόπιο ὡς Πρόεδρο τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τοὺς Σύρου, Τήνου καὶ Ἄνδρου Μεθόδιο, Ὑδρας καὶ Σπετσῶν Ἀρσένιο, Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας Νεόφυτο καὶ Παροναξίας Γρηγόριο, ὡς Μέλη, δημοσιεύθηκε πολὺ καθυστερημένα, 21 μέρες ἀργότερα, στὶς 7 Νοεμβρίου 1901⁸.

7. Βλ. ἐνδεικτικῶς τρίστηλο ἄρθρο ὑπὸ τὸν τίτλο: «Οἱ ἐχυδαῖσται τῆς γλώσσης», ἐφημ. «Κωνσταντινούπολις», Πέμπτη 18 Ὀκτωβρίου 1901.

8. Θ. Στράγκας, *Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν 1817-1967*, τ. Α', Ἀθῆναι 1969 (ἀνατ. 2001), σσ. 522-525, ὅπου δημοσιεύεται ἡ μὲ ἀριθ. πρωτ. 3171/687 συνοδικὴ Ἐγκύκλιος «Περὶ ἀποδοκιμασίας καὶ κατακρίσεως πάσης μεταφράσεως τοῦ

Ἡ δημοσίευση τῆς μετάφρασης τοῦ Πάλλη προκάλεσε μεγάλο θόρυβο. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, στίς 8 Νοεμβρίου 1909, ἡμέρα Πέμπτη καὶ ὥρα 2 τὸ μεσημέρι, πραγματοποιήθηκε στοὺς Στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μεγάλο φοιτητικὸ συλλαλητήριον, κατὰ τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκαν αἱματηρὲς συγκρούσεις μετὰ τὴν ἀστυνομία με ὀκτὼ νεκροὺς καὶ 70 τραυματίες! Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ προκάλεσαν τὴν παραίτηση τῆς κυβέρνησης Θεοτόκη καὶ τὴν παύση τοῦ Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Προκοπίου, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τῆς μεταγλώττισης.

II. Τὰ γεγονότα αὐτὰ συσπείρωσαν τοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς καθαρεύουσας, μετὰ ἀποτέλεσμα ἢ σχετικὴ ἀντιπαράθεση στὴν Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ νὰ εἶναι ἰδιαιτέρως ὀξεῖα. Ἔτσι σὲ βουλευτὴ, ὁ ὁποῖος ζητοῦσε νὰ υἱοθετηθεῖ συνταγματικὴ διάταξη ποὺ νὰ ὀρίζει ὅτι: «*ἂν ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ ἐπιτυχανομένη γλωσσικὴ μόρφωσις δέον νὰ καθιστᾷ τοὺς παῖδας ἱκανοὺς νὰ ἐννοῶσι τὰς μὴ ὑπερβαινούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν περικοπᾶς τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου ἐκ τοῦ πρωτοτύπου*», ὁ Βενιζέλος ἀπαντοῦσε: «*Εἶναι ἀδύνατον ἤδη [...] [ν]ὰ ἀποκλείσωμεν ἀπὸ τὰ διδακτικὰ βιβλία ποίημα ἢ καὶ κάθε ἄλλο γραπτὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι γεγραμμένον εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν, διότι ἡ δημοτικὴ ἡμῶν ποίησις εἶναι ἐκ τῶν ἐθνικῶν κειμηλίων [...]*»⁹.

Σύμφωνα λοιπὸν μετὰ τὸν τότε πρωθυπουργό, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ ἄρθρου 107 Σ., ἐν ὄψει τοῦ ὅτι ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ Κράτους θὰ ἦταν ἐκείνη στὴν ὁποία θὰ συντάσσονταν τὸ πολίτευμα καὶ τὰ κείμενα τῆς ἐλληνικῆς νομοθεσίας, ἐὰν στὸ μέλλον ὁ νομοθέτης ἀπεφάσιζε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ δημοτικὴ, ἢ τελευταία θὰ καθιερωνόταν περίπου αὐτομάτως ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους.

Μόνον γιὰ τὴ μεταγλώττιση τῶν Ἀγίων Γραφῶν χρειαζόταν σχετικὴ ἄδεια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διευκρινίζεται ὅτι ἐσφαλμένως ὑποστηρίζεται πὼς αὐτὴ ἡ προηγούμενη ἔγκριση ἔπρεπε ἀναγκαιῶς νὰ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ

⁹ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου εἰς ἀπλουστέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν».

9. Βλ. Ν. Ἀλιβιζᾶτος, «Ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ θεσμικὸς ἐκσυγχρονισμὸς τῆς χώρας» στό: Θ. Βερέμης - Ἡλ. Νικολακόπουλος - Β. Παναγιωτόπουλος (ἐπιμ.), *Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἀπὸ τὴν τουρκοκρατούμενη Κρήτη στὸν Ἑθνικὸ Διχασμὸ*, ἐκδ. Δ.Ο.Λ., Ἀθήνα 2011, σ. 99-117 (ἐδῶ σ. 110).

νά παρακάμπτεται έπομένως ή Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Καί τοῦτο διότι, ὅπως προκύπτει ἀπό τὰ ἐπίσημα Πρακτικά τῆς Β' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, κατὰ τήν ψήφιση τοῦ συνόλου τῶν διατάξεων τοῦ ἀναθεωρημένου Συντάγματος μέ πρόταση τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἑλ. Βενιζέλου, προσετέθη ή λέξη [«καί»] στήν § 2 τοῦ ἄρθρου 2 Σ. 1911 πρὶν ἀπό τή φράση «τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», μέ ἀποτέλεσμα ή Βουλή νά ἀποδεχθεῖ τήν ἐξῆς σχετικῶς ἐρμηνεία: «Ψηφίσασα ή Βουλή τήν προσθήκην ταύτην περὶ τοῦ κειμένου τῶν Ἀγίων Γραφῶν, ἐθεώρει, ὡς ἐκ τῶν ὀρισμῶν τοῦ ὅλου ἄρθρου αὐτονόητον, ὅτι ἐξυπακούεται ή προηγούμενη ἐγκρισις καί τῆς αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»¹⁰. Ἐπομένως, ή μεταγλώττιση τῶν Ἀγίων Γραφῶν ἦταν ἐπιτρεπτή, σύμφωνα μέ τή συγκεκριμένη συνταγματική ἐπιταγή, μόνο κατόπιν τῆς προηγούμενης ἐγκρίσεως τόσο τῆς αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὅσο [καί] τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

III. Ὡστόσο, ή διάταξη αὐτή παρέμενε «ἀτελής», καθὼς δὲν προέβλεπε κάποια κύρωση σέ περίπτωση παραβίασῆς τῆς. Τὸ κενὸ αὐτὸ ἐπιχειρήθηκε νά καλυφθεῖ ἀπὸ τήν ἐν Ἀθήναις Γ' Συντακτικὴ Συνέλευση τῶν Ἑλλήνων. Ἔτσι, κατὰ τή συνεδρίαση τῆς 14ης Μαΐου 1922, συζητεῖται σχετικὴ τροποποίηση τοῦ ἄρθρου 2 Σ. 1911, ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπὸ τήν ἀρμόδια Ἐπιτροπὴ γιὰ τήν κατάρτιση σχεδίου νέου Συντάγματος καί μεταφέρεται ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ τῆς Δικαιοσύνης Δ. Γούναρη. Σύμφωνα μέ αὐτήν: «τὸ κείμενον τῶν Ἀγίων Γραφῶν τηρεῖται ἀναλλοίωτον· εἰς ἄλλον γλωσσικὸν τύπον ἀπόδοσις τούτου ἀπαγορεύεται ἀπολύτως. Εἰδικὸς νόμος θέλει προνοήσει περὶ τιμωρίας τῶν παραβατῶν τῆς διατάξεως ταύτης»¹¹.

Στὴ συνάφεια αὐτὴ, ὁ βουλευτὴς Χρ. Μητσόπουλος εἶχε προτείνει νωρίτερα κατὰ τή συνεδρίαση τῆς 11ης Μαΐου τήν ἀκόλουθη προσθήκη: «[...] Τοῖς παραβάταις καταλογίζεται ή καθ' ἱεροσύλων ποινή. Τῶν

10. Βλ. *Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911, ὡς ἐτροποποιήθη ὑπὸ τῶν ἀπὸ τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1935 καί ἐφεξῆς ἐκδοθεισῶν Συντακτικῶν Πράξεων κ.λπ.*, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 5 (= Δαβῆς - Παπαϊωάννου, ὁ.π., σ. 250).

11. Βλ. *Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων τῆς Ὀλομέλειας τῆς Γ' ἐν Ἀθήναις Συντακτικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως (1920-1921-1922) [Προεδρία Κ. Ἀργ. Λομβάρδου]*, τεύχ. Δ', ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου, ἐν Ἀθήναις 1922, σ. 2506.

δημοσιευομένων παραφράσεων του Ίεροῦ Εὐαγγελίου ἐνεργεῖται κατάσχεσις καὶ καταστροφή»¹².

Τελικῶς, μετὰ ἀπὸ πρόταση τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης Δ. Γούναρη, δὲν ἔγινε δεκτὴ «ὡς περιττὴ» ἢ πρόβλεψη γιὰ τὴν ἐπιβολὴ κυρώσεων, ὅπως καὶ ἐκείνη γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀπαγόρευση τῆς μεταφράσεως τῶν Ἀγ. Γραφῶν, καθὼς «τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς τὴν Ἐκκλησίαν»¹³.

Ἐν ἀπουσίᾳ ἐπομένως διατάξεως ποὺ νὰ ἐπιβάλλει κυρώσεις γιὰ τὴν παραβίαση τῆς συνταγματικῆς ἀπαγόρευσης, προβάλλει εὐλογία ἢ διαπίστωση τοῦ Ἀντεισαγγελέα Πλημ/κῶν Πατρῶν Π. Ἀρσένη, ὁ ὁποῖος σὲ ὑπηρεσιακὴ ἀναφορά του¹⁴ τὸ ἔτος 1954 σημειώνει: «Ἡ τήρησις τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων διατάξεων τοῦ Συν/τος (sc. 1952) ἐπαρέθη εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸ ἀκροτελεύτιον ἄρθρον αὐτοῦ».

IV. Ἡ διάταξη αὐτὴ ἐπανελήφθη, σχεδὸν ἀμετάβλητη, σὲ ὅλα τὰ μεταγενέστερα Συντάγματα. Εἰδικώτερα, στὰ Σ. 1925 καὶ 1927 (ἄρθρο 9 § 5 καὶ ἄρθρο 1 § 5 ἀντιστοιχῶς) ὁρίσθηκε ὅτι ἀπαγορεύεται ἢ ἀπόδοση τοῦ κειμένου τῶν Ἀγίων Γραφῶν σὲ ἄλλο γλωσσικὸ τύπο «ἄνευ τῆς προηγούμενης ἐγκρίσεως τῆς Ἐκκλησίας» γενικῶς, ἐνῶ στὸ Σ. 1952 (ἄρθρο 2 § 2) διευκρινίστηκε, *expressis verbis*, ὅτι χρειάζεται ἢ προηγούμενη ἐγκριση σωρευτικῶς «τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ

12. Ὁ.π., σ. 2479. Ἡ τροποποίηση αὐτὴ ὑποστηρίχθηκε ἐνθερμα καὶ ἀπὸ τοὺς βουλευτῆς Β. Μαρχεζίνη καὶ Ν. Λεβίδη.

13. Ὁ.π., σ. 2520. Ἐτσι τὸ περιεχόμενο τῆς παρ. 2 Σ. διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴ Συνέλευση ὡς ἐξῆς: «τὸ κείμενον τῶν Ἀγίων Γραφῶν τηρεῖται ἀναλλοίωτον εἰς ἄλλον γλωσσικὸν τύπον ἀπόδοσις τούτου ἀπαγορεύεται» (ὁ.π., σ. 2521).

14. Βλ. τὴ με ἀριθ. 3101/13.7.1954 ἀναφορὰ Εἰσαγγελέως Πρωτ/κῶν Πατρῶν, ἢ ὁποῖα ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν Εἰσαγγελέα Ἐφετῶν Πατρῶν με τὴν ὑπ' ἀριθ. 5409/54 ἔγγραφο παραγγελία του: Ἀρχεῖον Νομολογίας 5 (1954) 526 = Ποινικὰ Χρονικά 4 (1954), σσ. 430-431. Σύμφωνα με αὐτήν, ἢ παραβίαση τῆς συγκεκριμένης διατάξεως τοῦ Συντάγματος δὲν στοιχειοθετεῖ τὴν ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση οὕτε τῶν ἀδικημάτων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ Ζ' κεφάλαιο τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, τὸ ὁποῖο ἐπιγράφεται: «Ἐπιβουλὴ τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης». Γιὰ τὴν ποινικὴ προστασία τῆς θρησκείας βλ. προσφάτως Γ. Ἰω. Ἀνδρουτσόπουλος, «Ἡ προστασία τῆς θρησκείας κατὰ τὸν Ποινικὸ Κώδικα. Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀρθρῶν 198 καὶ 199», *Νομοκανονικά* 1 (2017), σ. 21-59. Νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι τὰ ἐν λόγω ἄρθρα καταργήθηκαν ἤδη με τὴ θέση σὲ ἰσχὺ τοῦ νέου Ποινικοῦ Κώδικα (Ν. 4619/2019).

Ἐκκλησίας», διατύπωση ἢ ὁποῖα μεταφέρθηκε αὐτολεξεί τόσο στὰ συνταγματικὰ κείμενα τῆς δικτατορίας 1968 καὶ 1973 (ἄρθρο 1 § 4) ὅσο καὶ στὸ ἰσχύον Σ. 1975 (ἄρθρο 3 § 3), στὸ ὁποῖο ἀπλῶς προσετέθη ἡ λέξη «ἐπίσημος» («ἢ εἰς ἄλλον γλωσσικὸν τύπον ἐπίσημος μετάφρασις»)¹⁵.

Κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ Σχεδίου Σ. 1975 ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἔγινε ἀναφορά, ὡς ἦταν φυσικὸ, καὶ στὸ συγκεκριμένο ζήτημα, τὸ ὁποῖο –ὅπως ὁμολογεῖται– «προβλημάτισε» τὸ Κοινοβούλιο. Εἰδικώτερα, κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς Βουλῆς στίς 22 Ἀπριλίου 1975, ὁ βουλευτὴς τῆς Ἐνώσεως Κέντρου Εὐ. Παπανοῦτσος ὑπενθυμίζει τὴν ἀφορμὴ καὶ τοὺς λόγους συμπερίληψης τῆς συγκεκριμένης διάταξης στὸ κείμενο τοῦ Συντάγματος: «[...] Ἐμπῆκε ὕστερα ἀπὸ τὰ διαβόητα “Εὐαγγελιακά” τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας, τότε ποὺ ἔγινε μία φοιτητικὴ ἐξέγερσις ἐναντίον τῆς μεταφράσεως βιβλικῶν κειμένων εἰς ἄλλο Ἑλληνικὸν ἰδίωμα. Πόσο νερὸ ἔχει ρεῦσει κάτω ἀπὸ τὰ γεφύρια τῶν ποταμῶν μας ἀπὸ τότε ἕως σήμερα... Τότε οἱ φοιτηταὶ ἐπαναστάτησαν διότι ἐδοκιμάσθη μία ἄλλη φραστικὴ ἀπόδοσις τῶν βιβλικῶν κειμένων. Ἦταν οἱ καθαρευσιάνοι, οἱ ἀρχαῖζοντες»¹⁶. Καὶ συνεχίζει ὁ Παπανοῦτσος: «Τώρα τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ἀλλὰ τώρα ἔχει συμβῆ καὶ κάτι ἄλλο. Τώρα ἐπῆραν τὰ βιβλικά κείμενα στὰ χέρια τους οἱ λογοτέχνες μας καὶ μὲ ἀγάπη ἔκαναν μεταφράσεις δόκιμες ποὺ δὲν νομίζω ὅτι ἂν διαβάζονται ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὰ Ἑλληνικὰ νειάτα θὰ κάνουν ζημιὰ στὴν εὐλάβειά τους. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τὴν μετάφρασιν τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου ἀπὸ τὸν Γιώργο Σεφέρη¹⁷, καὶ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου ἀπὸ τὸν Ἄγγελο Βλάχο...».

15. Βλ. ὅλως προσφάτως Ἰω. Μ. Κονιδάρης – Γ. Ἰω. Ἀνδρουτσόπουλος σέ: Σπυρόπουλος – Κοντιάδης – Ἀνθόπουλος – Γεραπετρίτης, *ἘρμΣυντ* (2017), σσ. 46-47.

16. Βλ. *Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Ὀλομέλειας τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῶν συζητήσεων τοῦ Συντάγματος 1975* [Προεδρία Κ. Ε. Παπακωνσταντίνου], ἐκ τοῦ Ἑθνικοῦ τυπογραφείου, Ἀθῆναι, Αὐγούστος 1975, σ. 395-396.

17. Βλ. σχετικῶς Θ. Εὐδης, «Ὁ Σεφέρης μεταφραστὴς ἱερῶν κειμένων», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 92, τεῦχ. 1087 (15 Ὀκτωβρίου 1972), σσ. 77-86 (φωτ. ἀνατ. ἐφημερίδα «Τὸ Βῆμα», 2019), ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι «μια ἐσωτερικὴ ἐλξη πλησίασε τὸν Γ. Σεφέρη στὰ δύο ἱερὰ κείμενα, τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων καὶ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, καὶ αὐτὴ θέρμανε τὴν ἀπόφασή του νὰ μεταφέρει στὴ σύγχρονή μας γλῶσσα...» (σ. 86). «[...] Ἔτσι] ἀνανέωσε μὲ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα τὴ λυρικὴ εὐγένεια τοῦ Ἄσματος Ἀσμάτων καὶ τὸν προφητικὸ τόνο τῆς Ἀποκαλύψεως» (σ. 77).

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ὁ Παπανοῦτσος εἰσηγήθηκε τὴν ἀπάλειψη αὐτῆς τῆς συνταγματικῆς πρόβλεψης, ἡ ὁποία εἶναι «ἐπιβιώσις μιᾶς παλαιᾶς ἱστορίας, ὅπως ἄλλωστε ὀρθῶς ἡ Κυβέρνησις ἔχει ἀπαλείψει ἓνα ἄλλο ἄρθρο πού ἦτο πάλι ἀπόρροια μιᾶς σχετικῆς ἀφορμῆς, τὸ ἄρθρον διὰ τὴν γλῶσσαν». Μάλιστα, κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς ἐπομένης, 23 Ἀπριλίου, ὁ Δημ. Παπασπύρου τόνισε τὸν «περιστασιακὸ» χαρακτῆρα τῆς διάταξης καὶ ὁ Ἄπ. Κακλαμάνης ἐπεσήμανε τὴν «ἀναχρονιστικότητά» τῆς¹⁸. Σὲ κάθε περίπτωση προτάθηκε, ἐφ' ὅσον προκρινόταν ἡ διατήρησή της, νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ ἀπαγόρευση δὲν ἀφορᾷ κάθε μετάφραση, ἀλλὰ καταλαμβάνει μόνο τὴν «ἐπίσημη» μετάφραση¹⁹. Χαρακτηριστικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ πρόταση τοῦ βουλευτῆ Ἡλείας Ἀθ. Κανελλόπουλου, ὁ ὁποῖος προκρίνει ὡς ὀρθὴ τὴν ἀκόλουθη διατύπωση τοῦ ἄρθρου²⁰: «Πᾶσα ἐπίσημος εἰς ἄλλον γλωσσικὸν τύπον ἀπόδοσις ταύτης, ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἀπαγορεύεται». «Ἐὰν βάλωμεν», σημειώνει καταληκτικῶς ὁ Ἀθ. Κανελλόπουλος, «τὸ “πᾶσα ἐπίσημος μετάφρασις ἀπαγορεύεται”, τότε διασφαλίζομεν τὴν ἐπιστημότητα τοῦ κειμένου καὶ τὴν αὐθεντιαν αὐτοῦ καὶ ἀφήνομεν στὴν Ἐκκλησίαν ὁψέποτε κρίνῃ διὰ μιᾶς Συνόδου νὰ μεταφράσῃ αὐτὴν ἢ νὰ ἀκυρώσῃ οἰανδήποτε ἄλλην μετάφρασιν ὅταν θὰ εἶναι ἀναγκαῖον»²¹.

Ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ²², «τὸ ἐπίθετο “ἐπίσημη”, ἔξυπνα τοποθετημένο, ἐπιχειρεῖ νὰ σχετικοποιήσῃ τὴν ἀπαγόρευση. Ὡστε νὰ μὴν ἀκουστῇ ὀτιδήποτε περὶ ἐμποδίου συνταγματικῆς περιωπῆς στὴ θρησκευσιολογικὴ ἔρευνα, τὴ φιλολογικὴ δοκιμὴ, τὴ λογοτεχνικὴ ἀναζήτηση». Τελικῶς, ἡ πρόταση αὐτὴ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ Δικαιοσύνης Κ. Στεφαννάκη²³ καὶ ἔτσι, ἀφοῦ διευκρινίσθηκε στὸ ὀρθότερο ὅτι

18. Πρακτικὰ Βουλῆς, ὅ.π., Συνεδρίασις ΟΣΤ' τῆς 23 Ἀπριλίου 1975, σ. 402 καὶ 406 ἀντιστοιχῶς.

19. Βλ. τὴν ἀποφῆ τοῦ Θ. Μαναβῆ, Πρακτικὰ, ὅ.π., Συνεδρίασις ΟΣΤ' τῆς 23 Ἀπριλίου 1975, σ. 411 in fine.

20. Πρακτικὰ Βουλῆς, ὅ.π., Συνεδρίασις ΟΣΤ' τῆς 23 Ἀπριλίου 1975, σ. 417 in fine.

21. Αὐτόθι.

22. Π. Μπουκάλας, «Μεταφραστικὲς ἐπιστημότητες», ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 22 Νοεμβρίου 2018.

23. Ἄρθρο 4 παρ. 3. Στὴν τελικὴ τῆς διατύπωση ἡ πρόβλεψη γιὰ τὸ ἀμετάφραστο τῆς Ἄγ. Γραφῆς τέθηκε ὡς παρ. 3 στὸ ἄρθρο 3 πού φέρει τὸν τίτλο: «Σχέσεις Ἐκκλησίας

ή μεταφραστική απαγόρευση ἀφορᾶ τὸ κείμενο τῆς «Ἁγίας Γραφῆς» καὶ ὄχι ἐκεῖνο τῶν «Ἁγίων Γραφῶν»²⁴, ψηφίσθηκε ἀπὸ τοὺς βουλευτές.

V. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ συμπερίληψη, τὸ πρῶτον, στὸ Σ. 1911 τῆς απαγόρευσης τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑπήκουε στοὺς κανόνες μιᾶς ἀδήριτης, ἱστορικῆς ἀναγκαιότητας. Θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ διάταξη αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἱστορικὸ κεκτημένο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως, ἡ γλῶσσα στὴν ὁποία θὰ εἶναι γραμμένη ἡ μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐμπίπτει στὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας²⁵ καὶ συνεπῶς ἡ διαρρύθμισή του δὲν εἶναι ἀναγκαῖο, ἐλλείψει πλέον καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τοῦτο ἱστορικῶν συνδηλώσεων, νὰ ἀνήκει στὶς πρόνοιες τοῦ συνταγματικοῦ νομοθέτη²⁶. Καὶ τοῦτο, ἀνεξαρτήτως τῆς εἰσαγωγῆς στὸ συνταγματικὸ κείμενο τῆς ἀμφίσημης ρήτρας γιὰ τὴ «θρησκευτικὴ οὐδετερότητα», ἡ ὁποία δὲν μᾶς βρῖσκει σύμφωνους. Ὡστόσο, τυχὸν κατάργηση τῆς συγκεκριμένης προβλέψεως θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ σὲ ἓνα πλαίσιο συναινετικῆς ἀναδιάταξης τοῦ καταστατικοῦ χάρτη τῆς χώρας, τὸ ὁποῖο, τό γε νῦν ἔχον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἐξασφαλισθεῖ...

καὶ Πολιτείας».

24. Βλ. ἄρθρο 4 παρ. 3 Σχεδίου Σ. 1975 πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴ διαμόρφωσή του ἀπὸ τὴν Ὁλομέλεια τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος σέ: *Πρακτικὰ Βουλῆς*, ὅ.π., σ. 1145 καὶ 1103 ἀντιστοίχως.

25. Ἔτσι Γ. Κατρούγκαλος καὶ Ἀθ. Ἀναγνωστοπούλου, Γεν. καὶ Εἰδ. Εἰσηγητῆς ΣΥΡΙΖΑ ἀντιστοίχως σέ: *Ἐκθεση Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων*, Περίοδος ΙΖ' - Σύνοδος Δ' [Προεδρία Ν. Βούτση], Ἀθήνα, 2019, σ. 24 καὶ 201. Στὴν ἴδια κατεύθυνση καὶ οἱ Ἀ. Λοβέρδος καὶ Θ. Παπαθεοδώρου, Γεν. καὶ Εἰδ. Εἰσηγητῆς Δημοκρατικῆς Συμπαρατάξης ΠΑ.ΣΟ.Κ. - ΔΗΜ.ΑΡ. ἀντιστοίχως, ὅ.π., σ. 90 καὶ 258.

26. Πρβλ. Χρ. Γιανναράς, «Τὸ Σύνταγμα θεσμοποιεῖ τὴν ἀλλοτρίωση», ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 12 Φεβρουαρίου 2006, ὁ ὁποῖος, ἀσφαλῶς καθ' ὑπερβολὴν, χαρακτηρίζει «ντροπή» τὴν ἐπισημοποίηση τῆς απαγόρευσης τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγ. Γραφῆς σὲ ἄλλο γλωσσικὸ τύπο.

SUMMARY

Bible and Constitution

by George Androutsopoulos

*Ass. Professor of Ecclesiastical Law**School of Law, National and Kapodistrian University of Athens*

Constitution of 1911 refers to the Bible for first time, due to «Εὐαγγελικά» (1901), in other words the attempt to translate Bible in modern Greek. In particular, according the Constitution (article 2 par. 2) Bible's translation in another language type is absolutely forbidden without the permission of Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Autocephalous Greek Orthodox Church. However, no penalty is provided in case of violation of this constitutional provision, which was repeated in all subsequent constitutions, included the constitution of 1975. The difference is that the Constitution which is in force nowadays prohibits Bible's "official" translation only (article 3 par. 3), so that the freedom of expression, which is also constitutionally protected (article 14), is not relativized. There is no doubt that the reference of Constitution 1911 to the prohibition of Bible's translation was historically necessary. On the other hand, the language in which the Bible's translation must be written is an issue that refers to the "interna corporis" of the Orthodox Church. In consequence, the way the specific issue should be handled is not necessary in my opinion to be determined by the Constitution, for the additional reason that there is no longer any historical necessity.